

ŻYWOT ŚWIĘTEJ PARASKIEWY-PETKI TYRNOWSKIEJ W DAMASKINIE BERLIŃSKIM. ASPEKT GENOLOGICZNY I TEMATYCZNY*

MARZANNA KUCZYŃSKA

ABSTRACT. *The life of Saint Paraskeva-Petka of Tarnovo in “Berlin Damaskin”. The genological and thematic aspect.* The subject of interest in the article is the eighteenth-century New Bulgarian version of the Hagiography of Saint Paraskeva-Petka of Tarnovo by the Bulgarian Patriarch Euthymius (14th century), included in the poorly researched “Berlin Damaskin” currently stored in the Jagiellonian Library in Krakow (the so-called Berlin Collection) under the reference number Berol. Ms. Slav. fol. 36; cards 180–187v. The analysis concerns the genological and thematic aspect of the manuscript in the context of the ‘damaskin’ literature (Bulg. дамаскини) of the 16th–18th centuries. The main attention is focused on the content of the text, rhetorical-stylistic transformation (reduction, lowering of style) of the original and its new components. The most interesting element of the structure are the textological additions related to the journey of Paraskeva’s relics from Bulgaria through Serbia to Greece and Moldova, which make it possible to include the Krakow variant of the Petka Life in the Moldovan hagiographic redaction.

STRESZCZENIE. Przedmiotem zainteresowania w artykule jest XVIII-wieczna nowobułgarska wersja żywota świętej Paraskiewy-Petki Tyrnowskiej autorstwa bułgarskiego patriarchy Eutymsiusza (XIV w.), zamieszczona w słabo zbadanym damaskinie berlińskim przechowywanym obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie (tzw. kolekcja berlińska) pod sygnaturą Berol. Ms. Slav. Fol. 36; karty 180–187r. Analiza dotyczy aspektu genologicznego i tematycznego utworu w kontekście twórczości damaskinarskiej wieków XVI–XVIII. Główna uwaga skupia się na zawartości tekstu, transformacji retoryczno-stylistycznej (redukcja, obniżenie stylu) oryginału i nowych komponentach. Za najciekawszy element struktury uznano dodatki tekstologiczne związane z wędrówką relikwii Paraskiewy z Bułgarii przez Serbię do Grecji i Moldawii, które pozwalają zaliczyć krakowski wariant żywota do moldawskiej redakcji hagiograficznej.

Autorka: Marzanna Kuczyńska, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej, Poznań, ul. Fredry 10, 61-701 Poznań, Polska, e-mail: marzanna.kuczynska@amu.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8456-2817>

Keywords: “Berlin Damaskin”, hagiography, Paraskeva-Petka of Tarnovo, Jagiellonian Library, Berlin Collection

* Artykuł napisany w ramach projektu ID-UB (WFilolog.1.2.2022) na Uniwersytecie Jagiellońskim: *Rękopiśmienny Berliński damaskin (Damascenus neobulgaricus) ze zbiorów dawnej Pruskiej Biblioteki Państwowej w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie (BJ Berl.Slav.Fol 36) – opis zabytku z analizą teksto-logiczno-językową*, prowadzonego pod kierunkiem prof. Jana Stradomskiego.

Słowa kluczowe: damaskin berliński, hagiografia, Paraskewa-Petka Tyrnowska, Biblioteka Jagiellońska, kolekcja berlińska

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXX, Poznań 2023, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 137–152, ISBN 978-83-67284-33-2, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish.

<https://doi.org/10.14746/bp.2023.30.9>

Celem artykułu jest prezentacja fragmentarycznie dotąd znanego nauce żywota św. pustelnicy Paraskiewy-Petki Tyrnowskiej¹ z tzw. berlińskiego damaskina przełomu XVIII i XIX wieku², przechowywanego obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie (sygnatura: Berol. Ms. Slav. Fol. 36³), pod kątem gatunkowym oraz zawartości treściowej. Materiał opracowany został przy użyciu metody historyczno- i teoretycznoliterackiej, a częściowo tekstologii.

Literatura damaskinarska w Bułgarii rozwinęła się bujnie w wyniku kryzysu kultury i literatury spowodowanej turecką niewolą, trwającą od końca XIV wieku. Jej jądro tworzy przełożony na cerkiewnosłowiański, a następnie na żywy język bułgarski grecki zbiór kaznodziejski ze zróżnicowanym materiałem pt. *Skarbiec* Damaskina Studyty⁴. Wydany drukiem w Wenecji w 1561⁵ roku miał kilkadziesiąt reedycji. Warunki religijnego rozproszenia, powolna, ale stała transformacja chrześcijańskiej kultury⁶ przy braku odpowiedniego do potrzeb rodzimego systemu oświaty narzuciły redaktorom nowo przygotowywanych manuskryptów konieczność gromadzenia w nich maksymalnie wielu materiałów, które zaspokajałyby jak najwięcej oczekiwani odbiorców. Sytuacja ta mocno odbiła się na damaskinach. Pozbawione wsparcia ze strony obrzędów liturgicznych, ograniczanych podczas osmańskiej niewoli, antologie greckiego Studyty obrosły dodatkowym materiałem homiletyczno-hagiograficznym i rozpowszechniły się w nowych przekładach, nowobułgarskich albo cerkiewnosło-

¹ Badacze pracowali wcześniej z fragmentem utworu.

² A. Naumow, A. Kaszlej, *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog*, Kraków 2004, s. 477–478, nr 1028; J. Stradomski, *Rękopisy i teksty. Studia nad cerkiewnosłowiańską kulturą literacką Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej do końca XVI w.*, Kraków 2014, s. 103–107; P. Чарамелла, *Нови данни за Берлинския дамаскин*, „Palaeobulgaristica/Старобългаристика” 1996, t. 20, nr 3, s. 120–129.

³ Zajmuje karty 180–187r.

⁴ Damaskin Studyta — grecki pisarz, kaznodzieja, ur. prawdopodobnie w Salonikach, kształcił się w Patriarszej Akademii w Konstantynopolu w czasach patriarchy Jeremiasza I (1522–1545) i Dionizego II (1546–1555). W latach 1565–1572 przebywał w Kijowie jako namiestnik patriarchy (egzarcha). Następnie pełnił funkcje biskupa Liti i Rendingy metropolii salonickiej; w okresie: 1574 do śmierci (1577 r.) był metropolitą Nafpaktos i Arty. Д. Радославова, *Дамаскин Студит* [w:] *Scripta bulgarica*, <http://scripta-bulgarica.eu/bg/terms/damaskini> [dostęp: 24.10.2022]; G. Podskalsky, *Damaskenos Studites* [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*, 3 ed., t. 3, 1994, s. 1381.

⁵ W literaturze pojawia się też rok 1557/58 jako czas pierwszego wydania druku; zob. Д. Радославова, *Дамаскин Студит*.

⁶ Przede wszystkim pod wpływem greckim.

wiańskich, odpowiadając zarówno na wymagania liturgiczne, jak i indywidualnego czytelnika⁷.

Damaskin berliński badacze przypisują do czwartej grupy tłumaczeń według klasyfikacji Eugenii I. Diominy⁸. Grupa powstała w wyniku ewolucji zbioru w drugiej połowie XVII stulecia⁹ i obejmuje wariantywny zespół tekstów. Znaczna ich część ma niedamaskinowy charakter, tzn. nie pochodzi z oryginalnego zbioru Studyty, lecz z innych ksiąg o hagiograficznej, parenetycznej czy hymnograficznej treści¹⁰. Bez wątplenia, redaktorom lub osobom zamawiającym manuskrypt — najprawdopodobniej z kręgów monastycznych — zależało na sporządzeniu fundamentalnego, wzorcowego dla odnowionego gatunku kodeksu. W polu ich widzenia znajdują się sztandarowe utwory bułgarskiej, ale również szerszej, bałkańskiej tradycji literackiej znanej z zasobu tekstów średniowiecza w zaktualizowanym kształcie. Antologię wypełniają kazania, żywoty, chrześcijańskie legendy historyczne oraz różnorodne typy pouczeń, obszernych i krótkich. Część żywotów została uzupełniona o podstawowe utwory poetyckie święta, kondaki i ikosy, co może przemawiać za również liturgicznym wykorzystywaniem manuskryptu. Z nieznanych przyczyn rękopis nie został formalnie ukończony. Brak w nim części ozdobnych tytułów i inicjałów, w tym tytułu interesującego mnie żywota Paraskiewy-Petki Tyrnowskiej (Epiwackiej, Bułgarskiej, Serbskiej, Belgradzkiej, Mołdawskiej, Jasskiej, Bałkańskiej, Nowej), Greczynki, pustelnicy z Epiwatu koło Kalikrati, jednej z największych prawosławnych świętych nie tylko na Bałkanach. Jej bułgarski państwowy i dynastyczny kult dynamicznie rozwijał się od XIII wieku, od bitwy pod Kłokotnicą (9 III 1230 lub 1231¹¹), kiedy według przekazów po zwycięstwie nad wojskami despoty Epiru Teodora Komnena car Iwan Asen II otrzymał od łacinników ciało mała wówczas znanej anachoretki¹², prze-

⁷ Д. Радославова, *Дамаскини* [w:] *Scripta bulgarica*, <http://scripta-bulgarica.eu/bg/terms/damaskini> [dostęp: 24.10.2022]; Е.И. Демина, *Тихонравовский дамаскин — болгарский памятник XVII в. Исследование и текст*, т. 1 (Филологическое введение в изучение болгарских дамаскинов), София 1968; Д. Петканова, *Старобългарска литература IX–XVIII век*, София 1997, s. 600–613; Д. Петканова, *Дамаскините в българската литература*, София 1965.

⁸ Е.И. Демина, *Тихонравовский дамаскин*.

⁹ Zagadnienie jest jednym z centralnych w badaniach damaskinów, najważniejsze ustalenia prezentują: Е.И. Демина, *Тихонравовский дамаскин*; П. Хр. Илиевски, *Крнински дамаскин*, „Стари текстови” 1972, т. 3; Д. Петканова, *Старобългарска литература IX–XVIII век*, s. 602–603; idem, *Дамаскините*; М. Фастин, К. Кшешевска, *Един неизследван дамаскин от XVIII век*, „Południowosłowiańskie Zeszyty Naukowe Język — Literatura — Kultura” 2008, т. 5, s. 64, 66; М.О. Младенова, *О версии „Слова преподобного отца нашего Агапия” в новобългарским берлинском дамаскине* [w:] *Етнолингвистичка проучавања српског и других словенских језика — У част академика Светлане Толстој*, eds. П. Пипер, Љ. Раденковић, Београд 2008, s. 265.

¹⁰ Е. Мирчева, *Недамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII век*, Велико Търново 2001.

¹¹ Podawane są również inne daty bitwy: 1235, 1238.

¹² Translacja relikwii znana jest z pism hagiograficznych, dlatego różni autorzy przedstawiają różne okoliczności przejścia ciała. Hagiografowie rumuńscy kierują się żywotem krótkim, gdzie carska decyzja o przeniesieniu świętej do Bułgarii tłumaczona jest wielką sławą trackiej męczennicy. Bułgarzy,

niósł do Tyrnowa, stolicy drugiego państwa bułgarskiego (1187–1393), i uroczyście złożył w carskiej cerkwi, ogłaszając patronką miasta, dynastii i narodu¹³. Wzniósł żywot ku czci nowej narodowej świętej, w którym wykorzystane zostały starsze warianty tekstu, napisał Eutyminusz, patriarcha bułgarski¹⁴.

Wkrótce po wyniesieniu Petki przez bułgarską Cerkiew na ołtarze jej kult zdobył szeroki zasięg¹⁵. Wraz ze zwycięskim postępem tureckiej armii, emigracją twórców i przenosinami relikwii do Widynia (1393), Belgradu (1397)¹⁶, Konstantynopola (1521), rumuńskich Jass (1641) sława Paraskiewy rozprzestrzeniła się na dalsze terytoria. W XV wieku imię ascetki trafiło do kalendarzy ruskich, najprawdopodobniej w wyniku liturgiczno-administracyjnej działalności słynnego ucznia Eutyminusza Tyrnowskiego i kijowskiego metropolity Grzegorza Cambłaka¹⁷. W metropolii kijowskiej święta cieszyła się wielkim poważaniem, po wprowadzeniu unii brzeskiej

podkreślający polityczny aspekt wydarzenia, triumfy wojenne swego władcy nawiązują do opowieści kronikarskiej o przeniesieniu relikwii z Kalikratii do Tyrnowa. Zob. J. Charkiewicz, E. Kocój, *Rumuński święci*, Kraków 2011, s. 46–48; *Проложно житие на Петка Търновска* [w:] С. Кожухаров, И. Божилов, *Българската литература и книжнина през XIII в.*, София 1987, s. 53–54; *Przeniesienie relikwii św. Paraskiewy (Petki) z Kalikratii do Tyrnowa* [w:] *Ziemscy aniołowie, niebiańscy ludzie*, s. 114–115.

¹³ Zob. Д. Чешмеджиев, *Църквата с моците на св. Петка в Търново* [w:] *Търновска книжовна школа* 8, Велико Търново 2007, s. 499–512.

¹⁴ Stan badań o utworze jest bogaty, tłumaczenia na współczesny bułgarski dwa. Zob. E. Kałużniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375–1393)*, Wien 1901, s. 59–85; К. Иванова, *Житието за Петка Търновска от Патриарх Евтимий (Източници и текстологически бележки)*, „Старобългарска литература” 1980, t. 8, s. 13–36; B. Sonnenhauser, J. Fuchsbauer, *The Life of Petka Tărnovska from Church Slavonic to Balkan Slavic Towards a diachronic corpus*, Vienna, <http://pf.fwf.ac.at/de/wissenschaft-konkret/project-finder/29868> [dostęp: 28.10.2022]. Grecką hagiografię Petki analizuje Ewelina Minewa: E. Минева, *Как патриарх Евтимий преосмисля и преработва византийски жития?* „Старобългарска литература” 2018, t. 58, s. 194–205; eadem, *Византийското пространно житие за св. Петка Епиватска (Вhg 1420z) като извор за химнотворчеството за светицата*, „Старобългарска литература” 2015, t. 51, s. 117–130.

¹⁵ Pomijam tu dokładną historię rozwoju kultu, proces ten jest dość dobrze opisany w podanej w przypisach polskojęzycznej i obcej literaturze.

¹⁶ Т. Суботин-Голубовић, *Утицај преноса моштију св. Петке у Деспотовину на развој њеног култа у српској средини* [w:] *България и Сърбия в контекста на византийската цивилизация, Сборник статии от българо-сръбски симпозиум 14–16 септември 2003*, София 2005, s. 343–354; Д. Поповић, *Реликвије свете Петке: Gloria Bulgariae — Gloria Serviae* [w:] *Под окрињем светости, култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, Београд 2006, s. 271–293; Д. Чешмеджиев, *Бележки за култа на Св. Параскева-Петка у българите и сърбите през XIII–XIV в.* [w:] *Манастир Бањска и доба краља Милутина. Зборник са научног скупа одржаног од 22. до 24. децембра 2005. године у Косовској Митровици*, Ниш-Косовска Митровица 2007, s. 275–285; Д. Кенанов, *Житија и служби на св. Петка Търновска в старопечатните славянски книги* [w:] *Библиотеки. Четене. Комуникации. Седма национална конференция, Велико Търново, 21–22 ноември 2008*, Велико Търново 2009, s. 57–65; D. Gapska, *Św. Paraskewa-Petka z Epirwatu — kilka uwag o serbizacji kultu*, „Latorisy Akademii Supraskiej” 2019, t. 10: *Вънець хваленїа. Studia ofiarowane profesorowi Aleksandrowi Naumowowi na jubileusz 70-lecia*, s. 145–156.

¹⁷ A. Naumow, *Wiara i historia. Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polskoliteńskich*, „Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne” 1996, t. 1, s. 63ff; M. Kuczyńska, *Służba ku czci*; J. Stradomski, *Święta Paraskiewa (Petka) Tyrnowska w literaturze, kulturze i duchowości Słowian*

czcili ją także członkowie tej grupy wyznaniowej. Stałemu wzrostowi czci sprzyjało pomieszenie od XVII wieku jej kultu z kultem Paraskiewy męczennicy (Rzymianki). Jeszcze w latach międzywojennych w Polsce obiekty pod wezwaniem Petki licznie ustępowały tylko cerkwiom dedykowanym św. Annie, matce Bogurodzicy¹⁸.

Święto Paraskiewy-Petki wychodziło poza stałe jądro damaskinarskiej tradycji literackiej¹⁹, ale stosunkowo wcześniej trafiło do zbioru. Notuje je jedna ze starszych grup damaskinów, druga, pisana językiem literackim, cerkiewnosłowiańskim, potwierdzając kontinuum bułgarskiego piśmiennictwa między czasami niezależnego państwa a okresem niewoli. Podstawy pod damaskinowe żywoty zarówno w cerkiewnej słowiańszczyźnie, jak i tłumaczeniach na nowobułgarski, dostarczyła serbska redakcja diakona Mojżesza, pierwsza gatunkowa transformacja świętej biografii tyrnowskiej ascetki²⁰, drukowana w Wenecji przez Vukoviciów, ojca i syna. Bożidar Vuković²¹ ogłosił ją w minei świątecznej 1538 roku (był to pierwszy wydany po utracie wolności żywot Petki). Drugi wyszedł w podróznym modlitewniku 1547 roku (*Молитвослов или Часослов*)²² Vičenca Vukovicia.

Do berlińskiego damaskina redaktorzy wybrali wyjątkowy na tę okazję zestaw utworów hagiograficzno-euchologicznych pisanych z perspektywy ogólnobałkańskiego kultu świętej, tekstologicznie odzwierciedlający grecko-bułgarsko-mołdawskie kontakty piśmiennicze²³, które znalazły odbicie również w starych drukach i rękopiśmiennej hagiografii Petki z terenów I Rzeczypospolitej w tłumaczeniu na język mówiony, tzw. prostą mowę ruską. Całość współtworzy pięć zasadniczo części: *vita* pustelnicy, kilkuczłonowe *translatio* relikwii do Jass, radosna aklamacja do wiernych z okazji obecności świętej na mołdawskiej ziemi, panegiryk Paraskiewie, przechodzący na koniec w moralizująco-pokutne pouczenie oparte na interpretacji ośmiu

południowych i wschodnich [w:] *Święci w kulturze i duchowości dawnej i współczesnej Europy*, red. W. Stępnia-Minczewska, Z Kijas, t. 9, Kraków 1999, s. 83–94.

¹⁸ M. Kuczyńska, *Slużba ku czci św. Paraskiewy-Petki Tyrnowskiej* [w:] *Południowosłowiańska poezja liturgiczna w zbiorach bibliotek polskich*, Szczecin 2003, s. 126–187; eadem, *Kult św. Paraskiewy-Petki Tyrnowskiej we współczesnej Polsce — zarys problemu*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 2011, t. 2: *Kościół prawosławny na Bałkanach i w Polsce — wzajemne relacje oraz wspólna tradycja*, s. 163–172; E. Томова, *Култът към търновските светци в славянската ръкописна традиция през XVII век* [w:] *Пъти достоитъ. Сборник в памет на Стефан Кожухаров*, София 2003, s. 246–260.

¹⁹ Д. Петканова, *Старобългарска литература IX–XVIII век*, s. 603.

²⁰ Н. Драгова, *Жанрова трансформация на Евтимиевото житие за света Петка Търновска през XIII–XVIII век* [w:] *Търновска книжовна школа 4*, София 1985, s. 88, 90, 93, 95; inny niż w berlińskim damaskinie wariant językowy przekładu (z północno-wschodniej Bułgarii) opublikował Syrku: П.А. Сырку, *Несколько заметок о двух произведениях тырновского патриарха Евфимия* [w:] *Сборник статей по славяноведению*, С.-Петербург 1883, s. 387–393.

²¹ Text: S. Novaković, *Život sv. Petke ot patrijarha bugarskoga Jevtimija*, „Starine” 1877, t. 9, s. 53–59.

²² Żywot zajmuje karty 191–200, współczesna numeracja ołówkiem (skany nr 359–378). Z modlitewnika sporządzony został łaciński przekład, zamieszczony w *Żywotach świętych (Acta sanctorum)* bołlandystów. Н. Драгова, *Жанрова трансформация*, s. 92.

²³ See e.g. P. Olteanu, „*Damaskinsky*” *prúd v slovansko-rumunskej literature*, Referáty a prednášky prednesené na VII-om kongrese slavistov, Varšava 21–27 VIII 1973, Bucureşti 1973, s. 31–33.

blógosławieństw Jezusa. Pierwszy element struktury, *vita*, bazuje na redakcji diako-
na Mojżesza i w przeciwieństwie do wersji z innych grup nowobułgarskich dama-
skinów stanowi tłumaczenie protografu, nie autorską przeróbkę, gdy często głęboko
ingerowano w tekst²⁴. Główne zmiany w nim wpisują się w ogólny schemat mo-
dyfikacji stylistyczno-hagiograficznych wyliczonych za Emilem Kałużniackim przez
Eugenię Diominę i Nadieżdę Dragową jeszcze w latach 80. XX wieku, od wariant-
ywności tekstu poczynając, przez kompilatywny charakter, redukcję oryginału, neu-
tralizację stylistyczną, skromną — trzeba dodać — folkloryzację i ograniczenie roli
narratora²⁵. Oryginał żywota Paraskiewy-Petki pisany był niedługo przed zajęciem
Bułgarii przez wojska tureckie (ok. 1376–1382) z pobudki cara Iwana Szyszmana,
co Eutymiusz podkreślił w końcowej części utworu²⁶. Hagiografowi patronowała
idea imperialna, według jej założeń przedstawił kraj w apogeum rozkwitu, cieszą-
cy się specjalną Bożą łaską i opieką, które znalazły personifikację w postaci potęż-
nej niebiańskiej wstawienniczki — obrończyni cara, stolicy i ludu — św. Paraskiewy-
Petki z Epiwatu, nazywanej już Tyrnowską²⁷. Gatunkowo żywot realizował schemat
kunsztownego panegiryku o znaczących walorach retorycznych: kompozycyjnych,
teleologicznych, funkcjonalnych, komunikacyjnych, inwencyjnych i lingwistycznych
(elokucja). Eutymiusz do tekstu wpisał wszystkie główne funkcje retoryki: *docere*,
movere, *delectare* — uczyć, wzruszać, zachwycać. Przemawiał zarówno do rozumu,
jak i do woli oraz uczuć wiernych. Zapoznawał audytorium z materiałem biograficz-
nym, sprawiał przyjemność podniosłym słowem, wzruszał rzetelnymi opisami ascezy,
dawał nadzieję prośbami do Boga o pokój, o wstawiennictwo za ojczyznę i rodaków.
Chwalił też cara, zachęcał do naśladowania świętej, zniechęcał do złego²⁸.

Zgodnie z teorią retoryki, utwór oratorski determinował bezpośredni odbiorca,
w przypadku Eutymiusza były to stołeczne elity, najwyżsi państwowi dostojnicy,
Vičenco Vuković przygotował modlitewnik z myślą o duchowych potrzebach ludzi
w podróży, nie o uroczystych obrzędach w świątyni. Prywatna, indywidualna poboż-
ność w powiązaniu z czynnikiem ekonomicznym (koszty księgi, druku, sprzedaży)
wymusiły obok redukcji także reinterpretację pierwowzoru. W nowych warunkach
na czoło wysunęła się funkcja poznawcza (*docere*), kosztem poruszającej (*movere*),
a przede wszystkim estetycznej (*delectare*). Proces skracania nie miał jednak tak ra-
dykalnego charakteru jak autorskie przeróbki damaskinarzy. Najmocniej ucierpiały

²⁴ Н. Драгова, *Жанрова трансформация*, s. 94, Е.И. Демина, *Тихонравовский дамаскин*, s. 167.

²⁵ Н. Драгова, *Жанрова трансформация*, s. 85–87, 92–93.

²⁶ Zob. *Живот и подвизи на нашата преподобна майка Петка и как бе пренесена в преславния град Търново. Написано от господин Евтимий, патриарх търновски* [w:] *Стара българска литература. Житиелни творби*, red. К. Иванова, t. 4, София 1986, s. 200.

²⁷ See e.g. М. Кучинска, *Сакрализация болгарской земли по текстам балканской агиографии*, „Palaeobulgarica/Старобългаристика” 2015, t. 39, nr 3, s. 37.

²⁸ Polski przekład: *Żywot św. Paraskiewy (Petki)* [w:] *Ziemscy aniołowie, niebiańscy ludzie. Anachoreci w bułgarskiej literaturze i kulturze*, red. G. Simeonowa-Konach, tłum. B. Kotyk, wstęp G. Min-
czew, Białystok 2002, s. 99–112.

akapity już нефunkcjonalne lub anachroniczne: odwołujące się do bułgarskich realiów historyczno-politycznych, bardziej samodzielnie kompozycyjnie, o powtarzającej się tematyce (autotematyczne, pochwalne, modlitewne, moralne), ozdobniki tekstowe — czyli fragmenty dodatkowo literacko organizowane.

Retoryczna konstrukcja straciła pierwotny początek i koniec — długie wprowadzenie, obejmujące, prócz górnolotnej pochwały bohaterki, przegląd składników treści, zlikwidowano akapit o powitaniu świętej w Tyrnowie i jej tzw. „odprowadzeniu” ze stołecznego sanktuarium do nieba²⁹, razem z apelem o duchowy patronat nad Bułgarią, carem i jego poddanymi. Inne partie tekstu w procesie redukcji były zespalane z sąsiednimi — dotyczy to zwłaszcza końcowych sumujących zwrotów i wezwań do Paraskiewy.

W oryginale dostrzegalna jest wielka troska o użyteczność utworu, której rolą, według norm retorycznych, było pełne zrozumienie przez odbiorców treści, pobudzające do konkretnych działań. Zadanie to realizowało m.in. tłumaczenie duchowej roli hagiografii czy konieczności okazywania czci tyrnowskiej patronce. Mojżesz także te elementy pominął w swojej redakcji, mimo ich misjonarskiej, religiotwórczej wymowy. W berlińskim damaskinie także ich nie ma, można więc domniemywać, że kult pustelnicy w środowisku adresatów niezmiennie zachowywał silną pozycję.

Patriarcha Eutyminusz świadomie i umiejętnie operował tonem i nastrojem tekstu. Płynnie przechodził od dyskursu neutralnego przez dydaktyczny do panegirycznej prozy liryzowanej kierując się przede wszystkim wzorami poezji biblijnej (*Pieśń nad Pieśniami*) i cerkiewnej hymnografii. W skróconej wersji wszystkie chwytły, za pomocą których modelował oratorsko mowę — jak retoryczne amplifikacje, wyliczenia, cytaty z Biblii i patrystyki, narracyjna emfaza, powtórzenia semantyczne i wielokrotnie złożone zdania — zostały usunięte lub uproszczone, widocznie obniżając wysoki styl pierwowzoru, określany mianem pisania „po lepotie” (tzn. według reguł estetycznych, kunsztownie)³⁰. Redaktor berlińskiego damaskina albo nie wiedział, co to pojęcie znaczyło, albo do czego miało odniesienie, albo w nowych okolicznościach uznał je za beżużyteczne, ponieważ zapowiedź pisania według zasad piękna zrozumiał jako charakterystykę urody Petki. Porównajmy druk Vukovicia młodszego (VV) i berliński damaskin (BD):

²⁹ Н. Драгова, *Жанрова трансформация*, s. 91.

³⁰ Zweryfikowania przy tym wymaga twierdzenie Eugenii Diominy, że żywy język tłumaczeń funkcjonuje poza konwencją symboliczno-biblijną regulowaną średniowieczną etykietą (Е. Демина, *Житие Петки Евфимия Тырновского*, s. 190, przypis 24).

(VV) Многа убо и дълга будеть о прѣподобнѣи сеи повѣсть, и нашъ умъ късень по лѣпотѣ не довлеть съповѣдати³¹;

(BD): „[...] чего преказать много ще да бѣде, и дълго приказаніе, на тази стаа прп(д)бнаа, алла нашѣтъ умъ, и нейната лѣпота, не достигнува да искажа”³².

Damaskinarze nie przywrócili też zniwelowanej przez diakona Mojżesza indywidualnej, mocno osobiście zabarwionej narracji bułgarskiego patriarchy. Część pierwszoosobowych wypowiedzi pozostała usunięta lub zamieniona na trzecio- czy bezosobowe. Osłabło wrażenie komunikatu mówionego, szczególnie realizowanego podczas obrzędu, kiedy celebrans pozostawał w bezpośrednim związku z wiernymi. Spadła dialogowość wypowiedzi, zniknęły liczne chwytły orientowane na kontakt ze słuchaczem, na podtrzymywanie jego uwagi, np. bezpośrednie zwroty do audytorium, pytania retoryczne, ciągi pytań i odpowiedzi. Stylistyczne operacje nie pozostały bez wpływu na postać narratora wpisanego w tekst. Nie jest ona tak zmarginalizowana jak w starszych damaskinach czwartej grupy czy w przeróbkach tekstu³³, jednak uwypuklenie warstwy faktograficznej (funkcji informacyjnej), nastawienie na „historyczne wspomnienie” o świętej³⁴, przysłania niezwykle wyraźną, aktywną, ogarniętą emocjami figurę pierwszoosobowego opowiadacza, pośrednika między Bożą wybranką (i szerzej: niebem) a uczestnikiem obrzędu. Strata może być uznana za tym większą, że w berlińskim wariantcie żywota Paraskiewy zabrakło imienia autora oryginału. Należy wątpić, by ta anonimowość była zamierzona. Imię Eutymiusza uwieczniał tytuł³⁵ — jak wiadomo, twórcy berlińskiego rękopisu zostawili miejsce, by go wpisać, lecz nieznanne dziś okoliczności przeszkodziły w dokończeniu pracy. Krótki nagłówek z żywej paginy informuje jedynie o świętej, której żywot został zadedykowany: *Слово прѣбнѣа мѣре нашеа Петки*. Można zaryzykować tezę, że starsi redaktorzy damaskinów mieli większą świadomość tradycji historyczno-religijno-literackiej — nagłówki w ich zbiorach były zwyczajowo bardzo krótkie, ale pamięć o bułgarskim patriarchacie gwarantowało przenoszenie jego imienia i rangi z tytułu do początkowej części tekstu głównego, oto przykład damaskina z Kopriwsticy:

³¹ „Duże i długie będzie o mniszce tej opowiadanie, umysł więc nasz słaby nie będzie w stanie pięknie o tym opowiedzieć”. *Месеца октомвѣа 14, житиѣ и жизнь прѣпо(д)бнѣи мѣре наше Петки. Въ немже и како прѣнесена бысть в градъ Тръновъ*. Сьписано Евѣфимѣемъ патрїархомъ тръновскимъ [w:] *Молитвослов или Часослов*, Зборник за путнике, Венеција 1547, k. 191–191r. Тłum. cytatów moje.

³² „(...) dużo jest do opowiadania i długa opowieść o tej świętej mniszce, ale nasz umysł jej piękna nie zdoła wypowiedzieć”. *Слово прѣбнѣа мѣре нашеа Петки* [w:] *Berliński damaskin*, XVIII w., BJ, Berol. Ms. Slav. Fol. 36, k. 180.

³³ Zob. E. Демина, *Житиѣ Петки Евфимия Тръновского в новоболгарской письменности* [w:] *Тръновска книжовна школа 2*, София 1980, s. 185; H. Драгова, *Жанрова трансформация*, s. 87–88.

³⁴ H. Драгова, *Жанрова трансформация*, s. 94.

³⁵ Imię i urząd Eutymiusza zachowali też Vukovićowie: *Месеца октомвѣа 14, житиѣ и жизнь прѣпо(д)бнѣи мѣре наше Петки. Въ немже и како прѣнесена бысть в градъ Тръновъ*. Сьписано Евѣфимѣемъ патрїархомъ тръновскимъ. *Молитвослов или*, k. 191.

(...) дето нашъ умъ не може да достигне, или езикъ нашъ не може да искаже сичкото нейно чудо добро и по(с)[т] и слъзы, ами тъкмо колкото на(ш) умъ постигна и написа(х) азь Еитиміе³⁶ патріархъ тръновскія, шо знаяхъ. амы и віе бл(с)вены хр(с)тіане послушайте³⁷.

Niemniej, inaczej niż w większości nowobułgarskich żywotów czwartej grupy, gdzie stosowano pierwszoosobowy typ opowiadania³⁸, w narracji berlińskiego rękopisu zachowana została używana przez Eutymiusza zasada *pluralis modestiae* — „liczba mnoga skromności” („my”) — która mimo „ukrycia” osoby mówiącego pozwalała odbiorcy poczuć z nim wspólnotę, utożsamić się z jego słowami, a także z przekazem opowieści.

*

Najciekawszym i najmniej poznanym składnikiem berlińskiego damaskina są dodatki tekstowe do redakcji diakona Mojżesza na temat post-tyrnowskich dziejów relikwii Paraskiewy i jej kultu na ziemiach mołdawskich³⁹, zjawisko odosobnione w damaskinarskiej hagiografii świętej i sporadyczne w żywotowym piśmiennictwie niemuńskim. Na uzupełnienia trafić można w starszych antologiach hagiograficzno-pouczających, lecz mają tam postać niewielkiego kronikarskiego zapisu o oddaniu ciała Petki mołdawskiemu gospodarowi Vasile Lupu. Do swego opracowania świętej biografii Paraskiewy z *Żywotów świętych* drukowanych 1689 roku w Kijowie włączył go Dymitr Tuptało (św. Dymitr Rostowski)⁴⁰, a także inni hagiografowie, np. rosyjski autor dewocyjny Andrzej Murawjow w tomie żywotów na październik⁴¹. Maryna Czysziakowa, która znalazła taki epizod w ruskim (ruteńskim) XVII-wiecznym rękopiśmiennym *Prologu*⁴² z Biblioteki Narodowej w Warszawie, proponuje, by taką wersję utworu nazywać mołdawską redakcją obszernego *Żywota Paraskiewy-Petki* Eutymiusza Tyrnowskiego⁴³.

³⁶ Tak w oryginale.

³⁷ „(...) czego nasz umysł nie może pojąć, ani język nasz nie może wypowiedzieć: całej jej cudowności, dobra i postu, i łez. A tylko to, co nasz umysł obejmuje, napisałem ja, Eutymiusz, patriarcha tyrnowski, to co wiedziałem. A wy, błogosławieni chrześcijanie, posłuchajcie”. *Житіє пр(д)пбные матере наше Петкы тръновскые* [w:] Л. Милетич, *Коприщенски дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век*, „Български старини” 1908, t. 2, s. 7.

³⁸ Е. Демина, *Житие Петки Евфимия Тырновского*, s. 185.

³⁹ O wielowymiarowości mołdawskiego kultu zob. E. Kocój, *Pamięć starych wieków. Symbolika czasu w rumuńskim kalendarzu prawosławnym*, Kraków 2013.

⁴⁰ Димитрий Туптало, *Книги житий святых*, t. 1, Киево-Печерская Лавра 1689, k. 284v–285.

⁴¹ А.Н. Муравьев, *Жития святых российской церкви, также иверских и славянских. Месяц октябрь*, С.П. Б. 1856, s. 248–264.

⁴² Zbiór żywotów krótkich (synaksarów), używanych podczas nabożeństwa.

⁴³ М. Чистякова, *Минейное житие Параскевы Тырновской на русской мове (на материале списка BN 12188 I Национальной библиотеки в Варшаве)*, „Старобългарска литература” 2013, t. 47, s. 242.

Wariant z berlińskiego damaskina różni się od wyżej wymienionych długością i liczbą dodatkowych składników, obejmujących kilka kart. Konstrukcyjnie części, umownie mówiąc: bułgarska i mołdawska, odpowiadają sobie. Łączy je historia przeniesienia ciała Paraskiewy, które znalazło miejsce doczesnego spoczynku w Jassach. *Translatio* obejmuje komponenty różnej wielkości, największy to tradycyjnie uzupełniająca żywot *Opowieść o przeniesieniu relikwii Paraskiewy-Petki do Tyrnowa*⁴⁴. Towarzyszą mu krótsze relacje z peregrynacji świętych szczątków do Konstantynopola — do pałacu sułtańskiego i patriarszej cerkwi — a następnie do Jass w Mołdawii.

W planie znaczeniowym historia post-tyrnowska Petki stanowi ideowo-sakralną kontynuację opatrnościowego zdarzenia rozpoczętego na bułgarskiej ziemi. Złożenie ciała w patriarszej stolicy, a później w Jassach pokazuje się jako spełnienie woli Boga, który chce uhonorować miejsca specjalnie przez siebie w tym celu wybrane. Gospodar Vasile Lupu gra w relacji rolę odpowiednika i następcy bułgarskiego cara Iwana Asena będącego wzorem chrześcijańskiego władcy otoczonego niebiańską opieką. Przenosiny potężnej Bożej wybranki do własnego państwa za akceptacją Kościoła wieńczy jego ziemskie powołanie na najwyższe stanowisko w państwie (k. 184). Za zgodę na oddanie relikwii podziękowania otrzymuje eklezjastyczny patriarcha Parteniusz I; natomiast metropolici: Joannicjusz Heraklijski, Parteniusz Adrianopolski i Teofan z Peleopatron — za prowadzenie procesji z sarkofagiem świętej.

Mołdawska pochwała Paraskiewy, choć oratorsko i stylistycznie nie tak perfekcyjna jak Eutymiusza, nawiązuje do znanych z Bułgarii głównych wyznaczników świętości. Jest ona darem Bożej Opatrzności dla chrześcijan w nowych miejscach swego pobytu, aby nieść im radość i umacniać w potrzebach. Autor podkreśla wielki duchowy triumf świętej wszędzie, gdzie znajduje się jej doczesne ciało. Nadal pozostaje skuteczna w obronie przed islamem. Niepohamowaną moc Paraskiewy poznaje, według przekazu, nawet zwycięski sułtan Selim, gdy zabiera szczątki pustelnicy do swojego pałacu. Ciekawscy Turcy, przychodzący oglądać Petkę, raptem przechodzą na chrześcijaństwo. Cud nawracania mahometan to węzłowy epizod opowieści o pobycie relikwii na sułtańskim dworze. Przestraszony konwersjami władca powierza je na przechowanie kapłanom z patriarszej cerkwi, ci zaś przekazują ciało gospodarowi Lupu. Opowieść o translacji ma w tle także synod 1642 roku, zwołany przez Parteniusza I, by powstrzymać protestanckie wpływy wśród prawosławnych⁴⁵. Na jego pamiątkę wzniesiono cerkiew pod wezwaniem Trzech hierarchów, przeznaczoną na sanktuarium Petki.

⁴⁴ More: С. Кожухаров, *Неизвестен летописен разказ от времето на цар Иван Асен II*, „Литературна мисъл” 1974, t. 18, nr 2, s. 123–135.

⁴⁵ N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, t. 1, Vălenii de Munte 1908, s. 307–308, 314; J.A. McGuckin, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, t. 1, Hoboken 2007, s. 325.

Panegirysta z berlińskiego damaskina obok zalet ducha dostrzega w Paraskiewie kobietę, zachwycą się jej urodą zewnętrzną, wylicza przymioty charakteru, porównuje w godności do arki przymierza oraz Bożej Rodzicielki, daje za wzór wiernym do naśladowania. Lista cnót, opracowana na bazie materiału żywotowego i ewangelicznego kazania na górze (Mt 5, 3–11), rozwija się w prawdziwy minitraktat teologiczno-wychowawczy, który kieruje odbiorców na drogę skruchy i moralnego doskonalenia⁴⁶. W mołdawskiej redakcji postać Paraskiewy traci tak charakterystyczne dla jej bułgarsko-serbskiej hagiografii cechy lokalne, narodowe. Przedstawiona jest w wymiarze uniwersalnym, jako ogólnoprawosławna święta, oderwana od relacji z konkretnym czasem, miejscem czy etnosem. Najwyższą wartość ma powszechna cześć okazywana Petce w chrześcijańskim świecie („[...] ами не токо та(м), ами и редо(м) по сичкий светъ”⁴⁷), jej patronacka wszechmoc, której nawet „nie da się wyrazić słowem”, a także parenetyczne oddziaływanie na wiernych.

*

Badania rumuńskich tekstów ku czci Paraskiewy oraz ich źródeł trwają od XIX wieku, dziś raczej okazjonalne, nadal nie przynoszą jednoznacznych ustaleń, dlatego niezwykle trudno podejmować temat atrybucji hagiograficznej kompilacji Petki z berlińskiego damaskina. Kościół mołdawsko-wołoski, jak dowodzi nauka, nigdy nie miał trudności w dostępie do literatury liturgicznej dedykowanej świętej, ani greckiej, ani słowiańskiej. Wcześniejsza wymiana piśmiennicza uległa zintensyfikowaniu w XV wieku⁴⁸, dzięki zapewne Grzegorzowi Camblakowi, który odbył taką samą wędrowkę po Bałkanach jak wielka Jasska orędowniczka, by na końcu osiąść w Rzeczypospolitej i przyczynić się do jej popularności w polsko-litewskim prawosławiu.

Z okazji przyjęcia Petki i ustanowienia w Jassach nowego, wielkiego kalendarzowego święta zaczęły powstawać mołdawskie warianty jej hagiografii wraz z historią wędrowki ciała. We wczesnych latach 40. XVII wieku (1641–1642) mołdawski metropolita Warlaam Mołoc przyswoił językowi rumuńskiemu pierwotny wariant rozszerzonej redakcji Eutymiuszowego żywota⁴⁹, bez epizodu widyńsko-serbskiego⁵⁰.

⁴⁶ Rozmiary artykułu nie pozwalają na rozwinięcie wymienionych wyżej zagadnień, będą one tematem kolejnych studiów.

⁴⁷ „(...) ale nie tylko tam, lecz wokół, na całym świecie”.

⁴⁸ Zob. C. Vilău, *Răspândirea în țările române a izvoarelor istorice despre viața cuvioasei Paraschiva*, „Romanoslavica” 2011, t. 47, nr 2, s. 241–251.

⁴⁹ М. Дерменджиева, *Румънските жития на св. Петка Епиватска*, „Старобългарска литература” 1994, t. 27, s. 81, 88.

⁵⁰ П.А. Сырку, *Новый взгляд на жизнь и деятельность Григория Цамблака. Епископ Melchisedec. Vieta si scrierile lui Grigorie Tamblacu* (Епископ Мелхиседек. Жизнь и сочинения Григория Цамблака, Bucuresci 1884). „Журнал Министерства народного просвещения” 1884, t. 236, s. 127–128.

Drukiem wydał go w ułożonym przez siebie zbiorze homiletyczno-hagiograficzno-parenetycznym *Kazania (Carte Românească de Învățătură, Iași 1643)*⁵¹. Około dwudziestu lat później metropolita Dosyteusz Barilă opracował inną, kompilacyjną wersję tekstu na bazie prologowych słowiańskich redakcji⁵², do której dodał własną interpretację historii relikwii⁵³. Pod koniec XVII stulecia książę Dymitr Kantemir zrobił łacińską kompilacyjną redakcję utworu⁵⁴. Pogłębianie kultu w ciągu następnych wieków owocowało kolejnymi pracami literackimi, także tłumaczonymi i przerabianymi, w tym Dymitra Tuptały⁵⁵.

Cudowne ocalenie ziemskich szczątków Paraskiewy z pożaru 28 grudnia 1888 roku przyczyniło się do oficjalnego podniesienia jej rangi w skali całego Kościoła rumuńskiego. Ze świętej regionalnej stała się orędowniczką ogólnorumuńską, co dało impuls do nowej twórczości krytyczno-liturgicznej. Obszerne opracowanie żywota wydał wówczas Melchisedec Ștefănescu, biskup i historyk Kościoła, dziś kandydat na rumuńskie ołtarze (*Viața și minunile Cuvioasei noastre Parascheva cea nouă și istoricul sfințelor ei moaște* (București, 1889)). Jego książka nadal znajduje się w obiegu, również w nowych przedrukach.

*

Prezentowany w artykule typ damaskinowej kopii żywota św. ascetki z Epiwatu ze względu na swoje zróżnicowanie konstrukcyjno-tematyczne uprawnia do przypisania mu nazwy pełnej redakcji mołdawskiej *Żywota Paraskiewy-Petki* Eutymiusza Tyrnowskiego w odróżnieniu od żywotów mniejszych, które powinny być identyfikowane jako redakcje krótkie albo skrócone.

Utwór wymaga dalszych szeroko zakrojonych badań, które przybliżą rozwiązanie problemu wzajemnych wpływów tekstologicznych, kwestii autorstwa, ale również

⁵¹ Printed: A. Lambrior, *Carte de citire. Bucati scrise cu litere chirilice in deosebite veacuri cu o introducere asupra limbei romanesci*, 2nd ed., Iași 1890, s. 138–145. Zob. J. Charkiewicz, E. Kocój, *Rumuńscy święci*, s. 48–49; П.А. Сырку, *Несколько заметок*, s. 384, 386, 399; idem, *Новый взгляд на жизнь и деятельность Григория Цамблака. Episcop Melchisedec. Vieta si scrierile lui Grigorie Tamblacu* (Епископ Мелхиседек. Жизнь и сочинения Григория Цамблака, Bucuresti 1884). „Журнал Министерства народного просвещения” 1884, t. 236, s. 126; F. Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania: studiu istoric și bibliologic*, Timișoara 2005; М. Дерменджиева, *Румънските*, s. 78–112; C. Vilău, *Răspândirea în țările române a izvoarelor istorice despre viața cuvioasei Parachiva*, „Romanoslavica” 2011, t. 47, nr 2, s. 241–251.

⁵² М. Дерменджиева, *Румънските*, s. 90.

⁵³ Printed: A. Lambrior, *Carte de citire*, s. 145–149. Żywoty Mocoka i Barily w wersjach ze starych druków i w przekładzie na nowobułgarski w aneksach do swojej analizy zamieszcza Maria Dermendżiewa: М. Дерменджиева, *Румънските*, s. 95–112.

⁵⁴ E. Kałużniacki, *Zur älteren Paraskevalitteratur der Griechen, Slaven und Rumänen*, (Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe, CXLI, Bd 8), Wien 1899, s. 42–47, 92; Е. Демина, „Житие Петки” *Евфимия Тырновского*, s. 184.

⁵⁵ Zob. М. Дерменджиева, *Румънските*, s. 79, 94–95.

miejsca ułożenia tego cyklu hagiograficznego. Wszelkie dokładniejsze tezy będąc bowiem można stawiać dopiero po przebadaniu całej obecnie znanej tradycji piśmiennej, nie pomijając ziem ruskich państwa polsko-litewskiego. Należy przeanalizować szlaki wymiany literackiej między Mołdawią a Bałkanami i I Rzeczypospolitą, sprawdzić zależności między zbiorem rękopisów a starymi drukami, porównać zabytki kronikarskie z ich interpretacjami żywotowymi. Dzisiejsza wiedza pozwala jedynie przypuszczać, że kompilacja powstała w środowiskach bułgarskich blisko związanych z obszarem księstw rumuńskich i dobrze obeznanym z używaną tam bogatą hagiografią Paraskiewy pustelnicy.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Berliński damaskin, XVIII w. Biblioteka Jagiellońska (BJ) Berol. Ms. Slav. Fol. 36.
- Pievski P.Hr., Krninski damaskin. „Stari tekstovi”, t. 3, Skopje 1972 [Илиевски П. Хр., *Крнински дамаскин*. „Стари текстови”, кн. 3, Скопје 1972].
- Lambrior A., *Carte de citire. Bucati scrise cu litere chirilice in deosebite veacuri cu o introducere asupra limbei romanesci*, Iași 1890 (second edition).
- M(e)s(c)“ oktomvrĭe 14 žitĭe [w:] S. Argirov”, Lyublyanskiyat“ bālgarski rukopis“ ot“ XVII vek“ [w:] Sbornik“ za Narodni Umotvoreniya, Nauka i Knižnina, t. 12, Sofiya 1972 [*М(ѣ)с(е)щъ октомвриѣ 14 житіе* [w:] С. Аргировъ, *Люблянскіятъ български рѣкописъ отъ XVII вѣкъ* [w:] *Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина*, кн. 12, София 1972].
- Meseca oktomvrĭa 14, žitiye i žizn' prepo(d)bnyue mtere naše Petky. V“ nyemže i kako prenesena byst' v grad' Tr'nov“. S'pisano Eŷfimiĕm' patriarhom' tr'novskym' [w:] Molitvoslov ili Časoslov, Zbornik za putnike, Venecija 1547 [*Месяца октомвриа 14, житиѣ и жизнь прѣпо(д)бныѣ мтере наше Петкы. Въ нѣмже и како прѣнесена бысть в градъ Тръновъ. Съписано Еѷфиміемъ патриархомъ тръновскыимъ* [w:] *Молитвослов или Часослов, Сборник за путнике, Венеција 1547*].
- Muravjev A.N., Žitiya svyatyh rossijskoj cerkvi, takže iverskih i slavyanskiĭh. Mesyac oktyabr', S.P.B. 1856 [Муравьев, А.Н., *Житія святыхъ российской церкви, также иверскихъ и славянскихъ. Месяцъ октябрь*, С.П. Б. 1856, s. 248–264].
- Przeniesienie relikwii św. Paraskiewy (Petki) z Kalikratii do Tyrnowa* [w:] *Ziemsy aniolowie, niebiańscy ludzie. Anachoreci w bułgarskiej literaturze i kulturze*, red. G. Simeonowa-Konach, tłum. B. Kotyk, Białystok 2002, s. 114–115.
- Proložno žitie na Petka Tyrnovska [w:] S. Kožuharov, I. Božilov, Bālgarskata literatura i knižnina prez XIII v., Sofiya 1987, s. 53–54 [*Проложно житие на Петка Търновска* [w:] С. Кожухаров, И. Божилов, *Българската литература и книжнина през XIII в.*, София 1987].
- Slovo prp(d)bnyua mtrĕ našeya Petki [w:] Berliński damaskin, XVIII w. BJ, Berol. Ms. Slav. Fol. 36, k. 180–187r [*Слово прѣбныа мтрѣ нашеа Петки* [w:] Berliński damaskin, XVIII w. BJ, Berol. Ms. Slav. Fol. 36, k. 180–187r].
- Stara bālgarska literatura. Žitiepisni tvorbi, t. 4, red. K. Ivanova, Sofiya 1986, s. 191–202, 577–581 [*Стара българска литература. Житиѣписни творби*, т. 4, ред. К. Иванова, София 1986].
- Ștefănescu M., *Viața și minunile Cuvioasei noastre Parascheva cea nouă și istoricul sfințelor ei moaște*, București 1889.
- Syrku P.A., Neskol'ko zametok o dvuh proizvedeniyah tyrnovskogo patriarha Evfimiya [w:] Sbornik statej po slavyanovedeniyu, [...], S.-Peterburg 1883, s. 348–401 [Сырку П.А., *Несколько заметок о двух произведенийх тырновского патриарха Евфимия* [w:] *Сборник статей по славяноведению*, [...], С.-Петербург 1883].

- Tuptalo Dimitrij, *Knigi žitij svyatyh*, t. 1, Kievo-Pečerskaja Lavra 1689, k. 284v–285 [Туптало Димитрий, *Книги житий святых*, т. 1, Кievo-Печерская Лавра 1689, к. 284v–285].
- Žitie pr(d)ŕbnue matere naše Petky tr'novskye [w:] L. Miletič, *Koprišenski damaskin. Novobălgarski pametnik ot XVII vek*, „Bălgarski starini”, t. 2, Sofija 1908 [*Житие пр(д)рбные матере наше Петки трновские* [w:] Л. Милетич, *Коприщенски дамаскин. Новобăлгарски паметник от XVII век*, „Bălgarski starini”, кн. 2, София 1908].
- Żywot św. Paraskiewy (Petki) [w:] *Ziemscy aniołowie, niebiańscy ludzie. Anachoreci w bułgarskiej literaturze i kulturze*, red. G. Simeonowa-Konach, tłum. B. Kotyk, wstęp G. Minczew, Białystok 2002, s. 99–112.

Оpracowania

- Čaramella R., Novi danni za Berlinskiya damaskin, „Palaeobulgaristica/Starobălgaristika” 1996, t. 20, nr 3, s. 120–129 [Чарамелла Р., *Нови данни за Берлинския дамаскин*, „Palaeobulgaristica/Starobălgaristika” 1996, кн. 20/3].
- Češmedžiev D., Beležki za kulta na Sv. Paraskeva-Petka u bălgarite i sărbite prez XIII–XIV v. [w:] *Manastir Banjska i doba kralja Milutina, Zbornik sa naučnog skupa održanog od 22. do 24 decembra 2005. godine u Kosovskoj Mitrovici, Niš–Kosovska Mitrovica, Manastir Banjska 2007*, s. 275–285 [Чешмеджиев Д., *Бележки за култа на Св. Параскева-Петка у българите и сърбите през XIII–XIV в.* [w:] *Манастир Бањска и доба краља Милутина, Зборник са научног скупа одржаног од 22. до 24 децембра 2005. године у Косовској Митровици*, Ниш–Косовска Митровица, Манастир Бањска 2007].
- Češmedžiev, D., Čărkvata s mošite na sv. Petka v Tărnovo [w:] *Tărnovska knižovna škola 8, Veliko Tărnovo 2007*, s. 499–512 [Чешмеджиев, Д., *Църквата с мощите на св. Петка в Търново* [w:] *Търновска книжовна школа 8, Велико Търново 2007*].
- Charkiewicz J., Kocój E., *Rumińscy święci*, Kraków 2011.
- Čistyakova M., Minejnoe žitie Paraskevyy Tyrnovskoy na rus'koj move (na materiale spiska BN 12188 I Nacional'noj biblioteki v Varšave), „Starobălgarska literatura” 2013, t. 47, s. 240–250 [Чистякова М., *Минейное житие Параскевы Търновской на русской мове (на материале списка BN 12188 I Национальной библиотеки в Варшаве)*, „Starobălgarska literatura” 2013, кн. 47].
- Demina E.I., Tihonravovskij damaskin — bolgarskij pamyatnik XVII v. Issledovanie i tekst. Filologičeskoe vvedenie v izučenie bolgarskih damaskinov, t. 1, Sofija 1968 [Демина Е.И., *Тихонравовский дамаскин — болгарский памятник XVII в. Исследование и текст. Филологическое введение в изучение болгарских дамаскинов*, ч. 1, София 1968].
- Demina E., Žitie Petki Evfimiya Tyrnovskogo v novobolgarskoj pis'mennosti [w:] *Tărnovska knižovna škola 2, Sofija 1980*, s. 183–193 [Демина Е., *Житие Петки Евфимия Търновского в новоболгарской письменности* [w:] *Търновска книжовна школа 2, София 1980*].
- Dermendžieva M., Rumănskite žitiya na sv. Petka Eprivatska, „Starobălgarska literatura” 1994, t. 27, s. 78–112 [Дерменджиева М., *Румънските жития на св. Петка Епиватска*, „Starobălgarska literatura” 1994, кн. 27].
- Dragova N., Žanrova transformaciya na Evtimievoto žitie za sveta Petka Tărnovska prez XIII–XVIII vek [w:] *Tărnovska knižovna škola 4, Sofija 1985*, s. 85–101 [Драгова Н., *Жанрова трансформация на Евтимиевото житие за света Петка Търновска през XIII–XVIII век* [w:] *Търновска книжовна школа 4, София 1985*].
- Dudaş F., *Cazania lui Varlaam în Transilvania: studiu istoric și bibliologic*, Timișoara 2005.
- Fastin M., Kšeševska K., *Edin neizsledvan damaskin ot XVIII vek*, „Południowosłowiańskie Zeszyty Naukowe Język–Literatura–Kultura” 2008, t. 5, s. 57–80 [Фастин М., Кшешевска К., *Един неизследван дамаскин от XVIII век*, „Południowosłowiańskie Zeszyty Naukowe Język — Literatura — Kultura” 2008, t. 5].
- Gapska D., *Św. Paraskewa-Petka z Epiwatu — kilka uwag o serbizacji kultu*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 2010, t. 10 (*Venečă hvaleniya. Studia ofiarowane profesorowi Aleksandrowi Naumowowi na jubileusz 70-lecia*), s. 145–156.

- Iorga N., *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, t. 1, Vălenii de Munte 1908.
- Ivanova K., Žitieto za Petka Tărnovska ot Patriarh Evtimij (Iztočnici i tekstologičski beležki), „Starobylgarska literatura” 1980, t. 8, s. 13–36 [Иванова К., *Житието за Петка Търновска от Патриарх Евтимий (Източници и текстологичски бележки)*, „Старобългарска литература” 1980, кн. 8].
- Kałużniacki E., Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375–1393), Wien, 1901, s. 59–77.
- Kałużniacki E., Zur älteren Paraskevaliteratur der Griechen, Slaven und Rumänen, (Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe, CXLI, Bd 8) Wien 1899.
- Kenanov D., Žitiya i službi na sv. Petka Tărnovska v staropečatnite slavyanski knigi [w:] Biblioteki. Četene. Komunikacii, Veliko Tărново 2009, s. 57–65 [Кенанов Д., *Жития и служби на св. Петка Търновска в старопечатните славянски книги* [w:] *Библиотеки. Четене. Комуникации*, Велико Търново 2009, s. 57–65].
- Kocój E., *Pamięć starych wieków. Symbolika czasu w rumińskim kalendarzu prawosławnym*, Kraków 2013.
- Kučinska M., Sakralizacija bolgarskoj zemli po tekstam balkanskoj agiografii, „Palaeobulgarica/Starobalgaristika” 2015, t. 39, no 3, s. 29–38 [Кучинска М., *Сакрализация болгарской земли по текстам балканской агиографии*, „Palaeobulgarica/Старобългаристика” 2015, кн. 39/3].
- Kuczyńska M., *Kult św. Paraskiewy-Petki Tyrnowskiej we współczesnej Polsce — zarys problemu* [w:] *Kościół prawosławny na Balkanach i w Polsce — wzajemne relacje oraz wspólna tradycja*. „Latomisy Akademii Supraskiej” 2011, t. 2, s. 163–172.
- Kuczyńska M., *Služba ku czci św. Paraskiewy-Petki Tyrnowskiej* [w:] *Poludniowosłowiańska poezja liturgiczna w zbiorach bibliotek polskich*, Szczecin 2003, s. 126–187.
- Kožuharov S., Neizvesten letopisen razkaz ot vremeto na car Ivan Asen II, „Literaturna misal” 1974, t. 18, nr 2, s. 123–136 [Кожухаров С., *Неизвестен летописен разказ от времето на цар Иван Асен II*, „Литературна мисъл” 1974, кн. 18/2].
- McGuckin J.A., *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, t. 1, Hoboken 2007.
- Mineva E., Kak patriarh Evtimij preosmislyu i prerabotva vizantijski žitiya? „Starobalgarska literatura” 2018, t. 58, s. 194–205 [Минева Е. *Как патриарх Евтимий преосмисля и преработва византийски жития?*, „Старобългарска литература” 2018, кн. 58].
- Mineva E., Vizantijskoto prostranno žitie za sv. Petka Epivatska (Bhg 1420z) kato izvor za himnotvočestvoto za sveticata, „Starobalgarska literatura” 2015, t. 51, s. 117–130 [Минева Е., *Византийското пространно житие за св. Петка Епиватска (Bhg 1420z) като извор за химнотворчеството за светицата*, „Старобългарска литература” 2015, кн. 51].
- Mirčeva, E., Nedamaskinovi slova v novobalgarskite damaskini ot XVII vek, Veliko Tărново 2001 [Мирчева, Е., *Недамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII век*, Велико Търново 2001].
- Mladenova M.O., O versii „Slova prepodobnogo otca našego Agapiya“ v novobalgarskim berlinском damaskine [w:] Etnolingvistička proučavanja srpskog i drugih slovenskih jezika — U čast akademika Svetlane Tolstoj, eds. P. Piper, Lj. Radenković, Beograd 2008, s. 265–282 [Младенова М.О., *О версии „Слова преподобного отца нашего Агапия“ в новобългарском берлинском дамаскине* [w:] *Этнолингвистичка проучавања српског и других словенских jezika — У част академика Светлане Толстој*, уред. П. Пипер, Љ. Раденковић, Београд 2008, s. 265–282].
- Naumow A., Kaszlej A., *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog*, Kraków 2004, s. 477–478 (nr 1028).
- Naumow A., *Wiara i historia. Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polsko-litewskich*, „Krakowski-Wileńskie Studia Slawistyczne” 1996, t. 1.
- Novaković S., Život sv. Petke ot patrijarha bugarskoga Jevtimija, „Starine” 9, Zagreb 1877, s. 48–59.
- Olteanu P., „Damaskinsky” prūd v slovansko-rumunskoj literature, Referáty a prednášky prednesené na VII-om kongrese slavistov, Varšava 21–27 VIII 1973, București 1973, s. 31–33.

- Petkanova D., *Damaskinite v bălgarskata literatura*, Sofiya 1965 [Петканова Д., *Дамаскините в българската литература*, София 1965].
- Petkanova D., *Starobălgarska literatura IX–XVIII vek*, Sofiya 1997, s. 600–613 [Петканова Д., *Старобългарска литература IX–XVIII век*, София 1997].
- Podskalsky G., *Damaskenos Studites* [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*, 3 ed., t. 3, 1994, s. 1381.
- Popović D., *Relikvije svete Petke: Gloria Bulgariae — Gloria Serviae* [w:] *Pod okriljem svetosti, kult svetih vladara i relikvija u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd 2006, s. 271–293 [Поповић Д., *Реликвије свете Петке: Gloria Bulgariae — Gloria Serviae* [w:] *Под окриљем светости, култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, Београд 2006].
- Radoslavova D., *Damaskin Studit* [w:] *Scripta bulgarica*, <http://scripta-bulgarica.eu/bg/terms/damaskini> [dostęp: 24.10.2022] [Радославова Д., *Дамаскин Студит* [w:] *Scripta bulgarica*, <http://scripta-bulgarica.eu/bg/terms/damaskini> [dostęp: 24.10.2022]].
- Radoslavova D., *Damaskini* [w:] *Scripta bulgarica*, <http://scripta-bulgarica.eu/bg/terms/damaskini> [dostęp: 24.10.2022] [Радославова Д., *Дамаскини* [w:] *Scripta bulgarica*, <http://scripta-bulgarica.eu/bg/terms/damaskini> [dostęp: 24.10.2022]].
- Sonnenhauser B., Fuchsbauer J., *The Life of Petka Tărnovska from Church Slavonic to Balkan Slavic Towards a diachronic corpus*, Vienna, <http://pf.fwf.ac.at/de/wissenschaft-konkret/project-finder/29868> [dostęp: 28.10.2022].
- Stradomski J., *Rękopisy i teksty. Studia nad cerkiewnosłowiańską kulturą literacką Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej do końca XVI w.*, Kraków 2014, s. 103–107.
- Stradomski J., *Święta Paraskiewa (Petka) Tyrnowska w literaturze, kulturze i duchowości Słowian południowych i wschodnich* [w:] *Święci w kulturze i duchowości dawnej i współczesnej Europy, Biblioteka Ekuumenii i Dialogu*, t. 9, eds. W. Stepniak-Minczewska, Z. Kijas, Kraków 1999, s. 83–94.
- Subotin-Golubović T., *Uticaј prenosa moštiju sv. Petke u Despotovinu na razvoj njenog kulta u srpskoј sredini* [w:] *Bălgariya i Sărbija v konteksta na vizantijskata civilizaciya*, Sbornik statii ot bălgarosrăbski simpozium 14–16 septemvri 2003, Sofiya 2005, s. 343–354 [Суботин-Голубовић Т., *Утицај преноса моштију св. Петке у Деспотовину на развој њеног култа у српској средини* [w:] *България и Србија в контекста на византијската цивилизација. Сборник статии от българо-србски симпозиум 14–16 септември 2003*, София 2005].
- Syrku P.A., *Novyj vzglyad na žizn' i deyatel'nost' Grigoriya Camblaka. Episcop Melchisedec. Vieta si scrierile lui Grigorie Tamblacu (Episkop Melhisedek. Žizn' i sočineniya Grigoriya Camblaka. Bucuresci. 1884), „Žurnal Ministerstva narodnogo prosvęsheniya” 1884, t. 236, s. 106–153* [Сырку П.А., *Новый взгляд на жизнь и деятельность Григория Цамблака. Episcop Melchisedec. Vieta si scrierile lui Grigorie Tamblacu (Episkop Melhisedek. Žizn' i sočineniya Grigoriya Camblaka. Bucuresci. 1884), „Журнал Министерства народного просвещения” 1884, кн. 236*].
- Tomova E., *Iz literaturnata istoriya na žitiyata na tărnovskite svetci v slavyanskata răkopisna tradiciya prez XVI v.* [w:] *Bălgarskiyat šestnadseti vek*, Sbornik s dokladi za bălgarskata obša i kulturna istoriya prez XVI vek, Sofiya 1996, s. 275–286 [Томова Е., *Из литературната история на житията на търновските светци в славянската ръкописна традиция през XVI в.* [w:] *Българският шестнадесети век, Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век*, София 1996].
- Tomova E., *Kultăt kăm tărnovskite svetci v slavyanskata răkopisna tradiciya prez XVII vek* [w:] *Peti dostoit'”. Sbornik v pamet na Stefan Kožuharov*, Sofiya 2003, s. 246–260 [Томова Е., *Култът към търновските светци в славянската ръкописна традиция през XVII век* [w:] *Пъти достойтъ. Сборник в памет на Стефан Кожухаров*, София 2003, s. 246–260].
- Vilău C., *Răspândirea în țările române a izvoarelor istorice despre viața cuvioasei Paraschiva*, „Romanoslavica” 2011, t. 47, nr 2, s. 241–251.